Qabul qilindi: 24-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 28-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 05-noyabr 2026-yil

O‘QITUVCHILAR, O‘QUVCHILAR VA OTA-ONALAR O‘RTASIDAGI HAMKORLIKNING MEXANIZMLARI: MAKTAB MUHITIDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARNING OLDINI OLISH

Komilova Nasiba Komil qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti magistratura talabasi

Ilmiy rahbar: falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent T. Xojiyev

Annotatsiya. Maqolada maktab muhitida tajovuzkor xatti-harakatlarning oldini olishda o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlari tahlil qilingan. Hamkorlikning nazariy asoslari, ishtirokchilarning rollari, hamkorlik shakllari va besh bosqichli tashkiliy mexanizm asoslangan. Hamkorlikdagi asosiy to‘siqlar va ularni bartaraf etish yo‘llari, shuningdek samaradorlikni baholash mezonlari ko‘rsatilgan. Maqola maktab ma’muriyati, sinf rahbarlari, ijtimoiy pedagoglar va psixologlar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: hamkorlik, ota-onalar, o‘qituvchi, o‘quvchi, tajovuzkor xatti-harakat, profilaktika, mediatsiya, oila-maktab aloqasi.

Abstract. The article analyses mechanisms of cooperation among teachers, students and parents in preventing aggressive behaviour in the school environment. It substantiates the theoretical foundations of cooperation, participants’ roles, forms of partnership and a five-stage organisational mechanism. Main barriers to cooperation and ways of overcoming them, as well as criteria for assessing effectiveness, are presented. The paper may be useful for school administrators, class teachers, social educators and psychologists.

Keywords: cooperation, parents, teacher, student, aggressive behaviour, prevention, mediation, family–school relations.

Аннотация. В статье анализируются механизмы сотрудничества учителей, учащихся и родителей в профилактике агрессивного поведения в школьной среде. Обоснованы теоретические основы сотрудничества, роли участников, формы

взаимодействия и пятиэтапный организационный механизм. Представлены основные барьеры сотрудничества и пути их преодоления, а также критерии оценки эффективности.

Ключевые слова: сотрудничество, родители, учитель, учащийся, агрессивное поведение, профилактика, медиация, взаимодействие семьи и школы.

Kirish

Maktabda tajovuzkor xatti-harakatning oldini olish faqat o‘qituvchilar yoki maktab ma’muriyatining vazifasi emas. Bola kun davomida maktabda, tengdoshlari orasida, so‘ng oilada va mahallada bo‘ladi, har bir muhitda unga turlicha namuna va talablar ta’sir qiladi. Agar maktab bir narsa, oila esa boshqa narsa talab qilsa, bola ziddiyatli xabarlarni qabul qiladi va tajovuz kabi muammoli xulq mustahkamlanishi mumkin. Shu sababli maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi profilaktikaning ajralmas shartiga aylanadi.

Bu masala me’yoriy darajada ham ta’kidlanadi. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun (O‘zbekiston Respublikasi, 2008) ota-onalarning bola tarbiyasi uchun mas’uliyatini belgilaydi, “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonun (O‘zbekiston Respublikasi, 2014) profilaktikada davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligini nazarda tutadi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (O‘zbekiston Respublikasi, 2020) esa ota-onalarning ta’lim jarayonidagi huquq va majburiyatlarini mustahkamlaydi. Shunga qaramay, amaliyotda hamkorlik ko‘pincha rasmiy bo‘lib qoladi: ota-onalar yig‘ilishi bola xulqi bilan bog‘liq muammolar yuzaga kelgandan keyin chaqiriladi, aloqa esa bir tomonlama, ya’ni maktabdan oilaga yo‘naladi.

Mazkur maqolaning maqsadi maktab muhitida tajovuzkor xatti-harakatlarning oldini olishda o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar hamkorligining mexanizmlarini ilmiy asoslash hamda ularni amaliyotda tashkil etish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar

Ekologik yondashuv. Bronfenbrenner (1979) bola rivojlanishini oila, maktab, tengdoshlar va keng jamiyat kabi bir-birini o‘rab turgan tizimlarning o‘zaro ta’siri sifatida tushuntiradi. Muhimi, bola rivojlanishiga bu tizimlar alohida emas, ular o‘rtasidagi aloqalar ham ta’sir qiladi. Espelage va Swearer (2003) maktabdagi bulling va qurbonlikni aynan shu

ko‘p darajali nuqtayi nazardan tahlil qilishni taklif qiladi.

Ota-onalarning ishtiroki. Epstein (2018) maktab, oila va jamoatchilik hamkorligini olti turga ajratadi: ota-onalarga tarbiyaviy ko‘mak, ikki tomonlama aloqa, ko‘ngillilik, uyda o‘qishga yordam, qarorlar qabul qilishda ishtirok va jamoatchilik bilan hamkorlik. Hoover-Dempsey va Sandler (1997) ota-onalarning maktab ishlarida ishtirok etishi ularning rolga oid tasavvurlari, o‘z kuchiga ishonchi va maktabdan keladigan taklif hamda murojaatlariga bog‘liq ekanini ko‘rsatgan. Jeynes (2007) meta-tahlilida ota-onalarning ishtiroki o‘quvchilarning natijalari bilan ijobiy bog‘liqligi aniqlangan. Hill va Tyson (2009) esa ishtirok turlari turlicha ta’sir qilishini, o‘smirlar bilan maqsadlar va qadriyatlarni muhokama qilishga asoslangan ishtirok eng foydali ekanini ko‘rsatgan.

Tarbiya uslubi va tajovuz. Baumrind (1991) tarbiya uslublarini avtoritar, avtoritetli (ishonchli) va ruxsat beruvchi turlarga ajratib, iliqlik va aniq talablarni uyg‘unlashtirgan avtoritetli uslub bolaning ijtimoiy kompetentligi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Lereya va boshq. (2013) meta-tahlilida salbiy va qo‘pol tarbiya, shuningdek ota-ona e’tiborining yetishmasligi bolaning bulling bilan bog‘liq xavfini oshirishi aniqlangan. Bandura (1977) ota-onaning shaxsiy namunasi bola xulqining shakllanishida muhim ekanini asoslaydi.

Maktab dasturlarida ota-onalar va tengdoshlar. Ttofi va Farrington (2011) va Gaffney va boshq. (2019) tahlillarida ota-onalar bilan ishlash bulling kamaytirishda samarali dastur elementlaridan biri sifatida qayd etilgan. Johnson va Johnson (1996) tengdosh vositachiligi (peer mediation) va nizoni hal qilishga o‘rgatish dasturlari o‘quvchilarning nizoni tinch hal etish ko‘nikmasini oshirishini ko‘rsatgan. Yoon va Bauman (2014) o‘qituvchilar profilaktikaning muhim bo‘g‘ini ekanini, ularning munosabati o‘quvchilarning xabar berishga tayyorligiga ta’sir qilishini ta’kidlaydi. Salmivalli (2010) esa tengdoshlar guruhining rolini alohida ahamiyatli deb ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, maktab amaliyotidagi hamkorlik shakllarini umumlashtirish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Hamkorlik mexanizmlari ishtirokchilar (o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona,

mutaxassis, mahalla), ularning rollari va hamkorlik bosqichlari bo‘yicha tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

1. Hamkorlikning mohiyati va tamoyillari

Hamkorlik deganda maktab, oila va jamoatchilikning umumiy maqsad yo‘lida bir-birini to‘ldiradigan, teng huquqli va mas’uliyatli birgalikdagi faoliyati tushuniladi. Tajovuz profilaktikasida hamkorlik quyidagi tamoyillarga tayanishi kerak:

1. Ikki tomonlama aloqa. Axborot faqat maktabdan oilaga emas, oiladan maktabga ham borishi kerak; ota-onaning kuzatuvlari muhim ma’lumot manbai hisoblanadi.

2. Ayblamaslik. Hamkorlik tomonlarni ayblash emas, bolaga yordam berish maqsadida quriladi.

3. Tengma-tenglik va hurmat. Ota-ona maktab uchun bola haqida eng yaxshi biluvchi sherik sifatida qabul qilinadi.

4. Aniq rollar va mas’uliyat. Har bir ishtirokchining vazifasi oldindan belgilanadi.

5. Maxfiylik. Bola va oila haqidagi ma’lumotlar faqat zarur doiradagi shaxslar bilan bo‘lishiladi.

6. Muntazamlik. Hamkorlik muammo yuz berganda emas, doimiy ravishda olib boriladi.

2. Ishtirokchilarning rollari

Hamkorlik mexanizmi ishtirokchilarning aniq vazifalariga tayanadi. Quyidagi jadvalda asosiy ishtirokchilar, ularning vazifalari va hamkorlik shakllari keltirilgan.

Ishtirokchi	Asosiy vazifalari	Hamkorlik shakllari
O’qituvchi va sinf rahbari	Sinf iqlimini shakllantirish, belgilarni erta payqash, ota-ona bilan muntazam aloqa	Individual suhbat, ota-onalar yig’ilishi, tarbiyaviy soat
O’quvchi	Qoidalarga rioya qilish, tajovuzni kattalarga bildirish, tengdoshni qo’llab-quvvatlash	O’quvchilar kengashi, tengdosh-yordamchilar, tengdosh mediatsiyasi
Ota-ona	Bola kayfiyati va do’stlariga e’tibor, hurmatli muloqot, maktab bilan ochiq aloqa	Ota-onalar maktabi, trening, maslahat, ota-onalar qo’mitasi
Ijtimoiy pedagog va psixolog	Xavf guruhini aniqlash, individual ish, o’qituvchi va ota-onaga maslahat	Maslahat xizmati, ishonch qutisi, mediatsiya
Mahalla va jamoatchilik	Bolalar bandligini ta’minlash, maktab bilan birgalikdagi tadbirlar	Mahalla faollari bilan uchrashuv, sport va madaniy tadbirlar

3. Hamkorlik shakllari

O‘qituvchi va ota-ona hamkorligi. Eng samarali shakl, bu ota-onalar yig‘ilishlarini ma’ruzadan muloqotga aylantirish, ya’ni yig‘ilishda bolalarning xatolari emas, sinfdagi iqlim va profilaktika masalalari muhokama qilinadi. Individual suhbatlar bolaning yutuqlaridan boshlanadi va muammo haqida tinch tarzda gaplashiladi. Telefon, messenjer guruhlari va elektron kundalik kabi vositalar muntazam aloqa uchun ishlatiladi, biroq ularda bola xulqini ommaviy muhokama qilishdan saqlanish kerak.

Ota-onalarni o‘qitish. “Ota-onalar maktabi” doirasida tarbiya uslublari, bolaning yoshga xos xususiyatlari, nizoni hal etish, ekrandan foydalanish va kiberbulling mavzularida treninglar o‘tkaziladi. Baumrind (1991) tavsifidagi iliqlik va aniq talablarni uyg‘unlashtirgan uslub ota-onalarga amaliy misollar orqali ko‘rsatiladi. Lereya va boshq. (2013) natijalariga ko‘ra, qo‘pol muomalaning bola xavfini oshirishi ota-onalarga hurmat bilan tushuntiriladi.

O‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligi. O‘qituvchi sinf qoidalarini o‘quvchilar bilan birgalikda ishlab chiqadi, tarbiyaviy soatda nizoli vaziyatlar rolli o‘yinlar orqali muhokama qilinadi. O‘quvchilar kengashi va tengdosh-yordamchilar guruhi o‘quvchilarni profilaktikaning faol ishtirokchisiga aylantiradi (Johnson & Johnson, 1996).

Ota-ona va o‘quvchi hamkorligi. Oilada bola bilan kundalik ishonchli suhbat, uning do‘stlari va maktabdagi holatiga qiziqish, birgalikdagi faoliyat bolaning kattalarga murojaat qilish tayyorligini oshiradi. Ota-ona o‘zi nizoni qanday hal qilishi bola uchun namuna bo‘ladi (Bandura, 1977).

Maktab va mahalla hamkorligi. Mahalla faollari, huquqni muhofaza qilish organlari vakillari, sport va madaniyat muassasalari bilan hamkorlik bolalarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va xavf guruhidagi bolalarni qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi.

4. Hamkorlik mexanizmining bosqichlari

Epstein (2018) hamkorlik turlari va Hill va Tyson (2009) xulosalariga tayangan holda besh bosqichli mexanizm taklif etiladi.

Birinchi bosqich — axborot va aloqa kanallarini yo‘lga qo‘yish. Maktab ota-onalarga profilaktika siyosati, qoidalar va murojaat tartibi haqida aniq ma’lumot beradi.

Aloqa faqat salbiy holatlarda emas, bolaning yutuqlari haqida ham o‘rnatiladi.

Ikkinchi bosqich — ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash. Ota-onalar uchun seminar va treninglar, maslahat soatlari tashkil etiladi. Ular tajovuz belgilari, bola bilan muloqot usullari va maktabga murojaat tartibi bilan tanishadi.

Uchinchi bosqich — muammoni birgalikda aniqlash. Tajovuz yoki qurbonlik holati yuz bersa, o‘qituvchi, ijtimoiy pedagog va ota-ona birga holatni muhokama qiladi. Bunda ayblash o‘rniga bolaning ehtiyoji, sabab va yechim haqida suhbat yuritiladi. Ikkala tomon ota-onalari bilan alohida va tinch muloqot olib boriladi.

To‘rtinchi bosqich — individual reja tuzish va amalga oshirish. Bola uchun maqsad, mas’ul shaxslar, muddat va natija mezoni belgilangan reja ishlab chiqiladi. Rejaga o‘quvchining o‘zi ham jalb etiladi.

Beshinchi bosqich — monitoring va baholash. Reja natijalari belgilangan muddatda tahlil qilinadi, kerak bo‘lsa yangilanadi. Maktab hamkorlikning umumiy samaradorligini holatlar dinamikasi, o‘quvchilarning xavfsizlik his qilishi va ota-onalarning qoniqish darajasi orqali baholaydi.

5. Hamkorlikdagi to‘siqlar va ularni bartaraf etish

Amaliyotda hamkorlik bir qator to‘siqlarga duch keladi. Hoover-Dempsey va Sandler (1997) modeliga ko‘ra, ota-onalarning ishtiroki ularning o‘z rolini qanday tushunishi, o‘z kuchiga ishonchi va maktabning taklifiga bog‘liq. Shu asosda asosiy to‘siqlar va yechimlar quyidagicha tizimlashtirildi.

To’siq	Mumkin bo’lgan sabab	Yechim
Ota-onaning muammoni inkor etishi	Aybdorlik hissi, bolasini himoya qilish istagi	Suhbatni yutuqdan boshlash, ayblamaslik, faktlarni tinch bayon etish
Ota-onaning band bo’lishi	Ish vaqti, migratsiya, uzoq masofa	Qulay vaqtda uchrashuv, onlayn aloqa, qisqa individual suhbatlar
Maktabga ishonchsizlik	Ilgari salbiy tajriba, rasmiy munosabat	Muntazam ijobiy aloqa, maxfiylikni ta’minlash
O’qituvchining yuklamasi	Ish hajmining ko’pligi	Vazifalarni mutaxassislar va ma’muriyat bilan taqsimlash
Pedagogik bilimning yetishmasligi	Tarbiya uslublari haqida ma’lumot kamligi	Ota-onalar maktabi, amaliy treninglar

6. Nizoni birgalikda hal etish: mediatsiya amaliyoti

Hamkorlikning eng sinovli joyi nizo yuz bergan paytdir. Bunday holatda an’anaviy yo‘l, ya’ni aybdorni topib jazolash, ko‘pincha nizoni chuqurlashtiradi: ota-ona bolasini himoya qiladi, maktab esa tartibni tiklashga urinadi. Johnson va Johnson (1996) tengdosh vositachiligi va nizoni hal qilishga o‘rgatish dasturlari o‘quvchilarning nizoni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmasini oshirishini ko‘rsatgan. Shunga tayanib, maktabda mediatsiya amaliyotini quyidagicha tashkil etish tavsiya etiladi:

1. Holatni baholash. Ijtimoiy pedagog nizoning xarakterini aniqlaydi. Takrorlanuvchi va kuch tengsizligiga asoslangan bulling holatlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri yuzma-yuz mediatsiya qo‘llanmaydi, avvalo jabrlanuvchining xavfsizligi ta’minlanadi.

2. Tomonlar bilan alohida suhbat. Har bir o‘quvchi va ota-ona bilan alohida suhbat o‘tkaziladi, ularning fikri tinglanadi.

3. Umumiy uchrashuv. Tomonlarning roziligi bilan, neytral mutaxassis ishtirokida, ayblamasdan, bolaning ehtiyojlari va yechimlari muhokama qilinadi.

4. Kelishuv va mas’uliyat. Tomonlar aniq kelishuvga erishadi: kim nima qiladi, qachon tekshiriladi.

5. Kuzatuv. Belgilangan muddatdan so‘ng kelishuvning bajarilishi tekshiriladi.

Bu jarayon bola uchun mas’uliyatni anglash va munosabatni tiklash imkonini beradi, ota-onalar uchun esa maktabga ishonchni mustahkamlaydi. Muhimi, mediatsiya zo‘ravonlik holatlarida jazo va himoya choralarining o‘rnini bosmaydi, balki ularni to‘ldiradi.

7. Samaradorlikni baholash mezonlari

Hamkorlik samaradorligi quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholanishi mumkin:

• ota-onalarning maktab tadbirlarida va profilaktika ishlarida qatnashish darajasi;

• ota-onalarning hamkorlikdan qoniqish darajasi (anonim so‘rov orqali);

• tajovuz va bulling holatlari soni hamda takrorlanishi dinamikasi;

• o‘quvchilarning kattalarga murojaat qilishga tayyorligi;

• individual reja asosida ishlagan o‘quvchilar xulqidagi ijobiy o‘zgarishlar;

• maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi qo‘shma tadbirlar soni va sifati.

8. Muhokama

Natijalar hamkorlikni tajovuz profilaktikasining qo‘shimcha emas, asosiy tarkibiy qismi sifatida ko‘rish zarurligini tasdiqlaydi. Taklif etilgan mexanizm Epstein (2018) hamkorlik turlari, Ttofi va Farrington (2011) hamda Gaffney va boshq. (2019) xulosalariga mos keladi. Hamkorlikning kuchi uning izchilligida: bir martalik yig‘ilish emas, muntazam, ikki tomonlama aloqa ishonchni shakllantiradi.

Shu bilan birga, mexanizmni amalga oshirishda mahalliy xususiyatlarni hisobga olish zarur. O‘zbek oilasida kattalarning obro‘si, mahalla instituti va o‘qituvchiga hurmat hamkorlik uchun muhim resurs bo‘lishi mumkin. Biroq ayrim oilalarda bola fikrini inobatga olmaslik yoki jismoniy jazoga tayanish kabi holatlar tajovuzkor xulqni mustahkamlashi mumkin, shu bois ota-onalar bilan ishlashda ularni ayblamasdan, bolaga hurmat bilan munosabat madaniyatini shakllantirish lozim. Maqolada taklif etilgan mexanizm nazariy-metodik asosga ega bo‘lib, uning samaradorligini aniqlash uchun maktablarda tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish zarur.

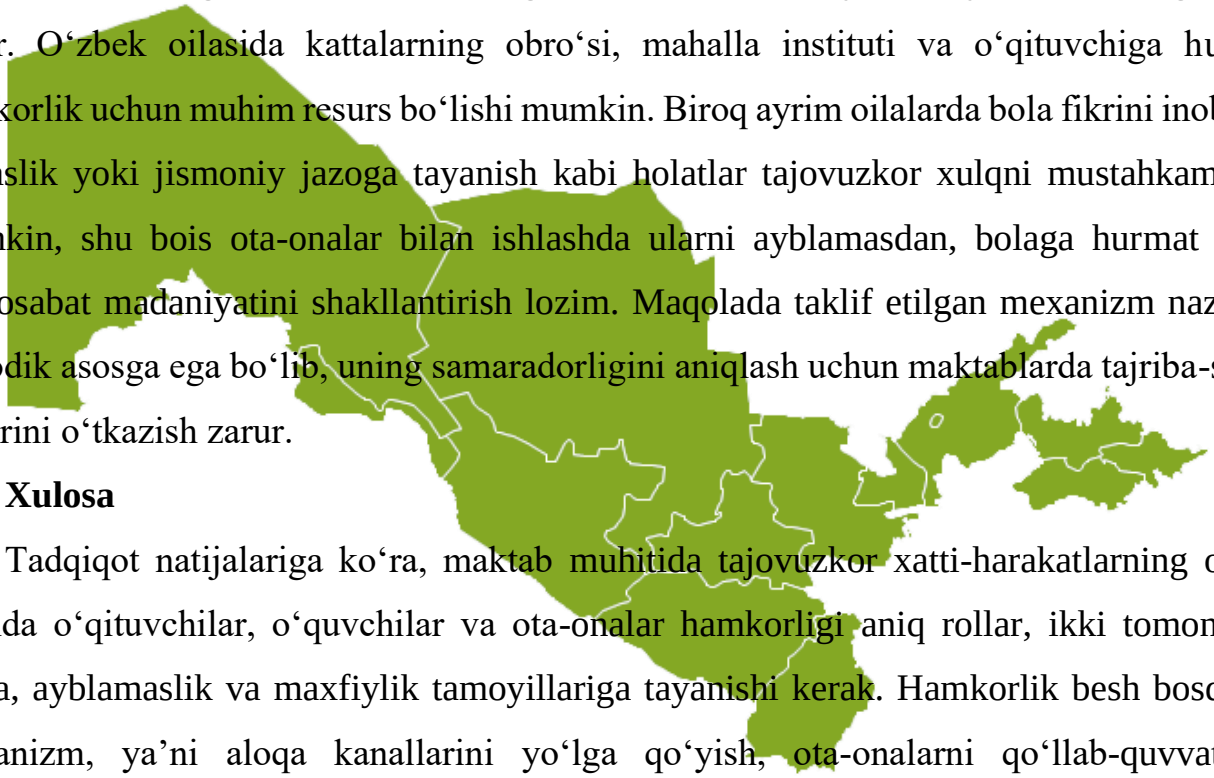

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, maktab muhitida tajovuzkor xatti-harakatlarning oldini olishda o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar hamkorligi aniq rollar, ikki tomonlama aloqa, ayblamaslik va maxfiylik tamoyillariga tayanishi kerak. Hamkorlik besh bosqichli mexanizm, ya’ni aloqa kanallarini yo‘lga qo‘yish, ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash, muammoni birgalikda aniqlash, individual reja tuzish va monitoring orqali tashkil etilishi mumkin.

Amaliyot uchun tavsiyalar: (1) ota-onalar yig‘ilishlarini muammoga javob beruvchi emas, profilaktikaga yo‘naltirilgan muloqot shaklida o‘tkazish; (2) “Ota-onalar maktabi”ni tarbiya uslublari va nizoni hal qilish bo‘yicha amaliy treninglar bilan boyitish; (3) o‘quvchilar uchun tengdosh vositachiligi va o‘quvchilar kengashini yo‘lga qo‘yish; (4) mahalla va huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlikni kengaytirish; (5) hamkorlik natijalarini muntazam baholab borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.

2. Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence, 11*(1), 56–95.

3. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

4. Epstein, J. L. (2018). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools* (3rd ed.). Routledge.

5. Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School Psychology Review, 32*(3), 365–383.

6. Gaffney, H., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2019). Evaluating the effectiveness of school-bullying prevention programs: An updated meta-analytical review. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 111–133.

7. Hill, N. E., & Tyson, D. F. (2009). Parental involvement in middle school: A meta-analytic assessment of the strategies that promote achievement. *Developmental Psychology, 45*(3), 740–763.

8. Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M. (1997). Why do parents become involved in their children’s education? *Review of Educational Research, 67*(1), 3–42.

9. Jeynes, W. H. (2007). The relationship between parental involvement and urban secondary school student academic achievement: A meta-analysis. *Urban Education, 42*(1), 82–110.

10. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1996). Conflict resolution and peer mediation programs in elementary and secondary schools: A review of the research. *Review of Educational Research, 66*(4), 459–506.

11. Lereya, S. T., Samara, M., & Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect, 37*(12), 1091–1108.

12. O‘zbekiston Respublikasi. (2008, 7 yanvar). *Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida* (O‘RQ-139-son Qonun). https://lex.uz

13. O‘zbekiston Respublikasi. (2014, 14 may). *Huquqbuzarliklar profilaktikasi*

to‘g‘risida (O‘RQ-371-son Qonun). https://lex.uz

14. O‘zbekiston Respublikasi. (2020, 23 sentyabr). *Ta’lim to‘g‘risida* (O‘RQ-637-son Qonun). https://lex.uz

15. Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, *15*(2), 112–120.

16. Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, *7*(1), 27–56.

17. Yoon, J., & Bauman, S. (2014). Teachers: A critical but overlooked component of bullying prevention and intervention. *Theory Into Practice*, *53*(4), 308–314.

